

4. Nordiske språk

4.1 Kva er eit nordisk språk?

Genetisk sett hører dei nordiske språka altså til den nordiske eller *nordgermanske* undergruppa av germanske språk. For at eit moderne språk skal kunne kallast nordisk, bør ein dermed kunne påvise at det inneheld dei konservative draga (arkaismane) og innovasjonane som vi veit er særmerkte for den nordiske undergruppa i høve til andre germanske språk. Dersom fleire eller færre av desse særmerka manglar, får vi problem med å avgjere om språkforma bør kallast nordisk eller ei.

4.1.1. Fonologiske særmerke

To fonologiske innovasjonar ser til å ha skjedd i samnordisk tid (dvs. i urnordisk), men etter at nordisk blei ei eiga undergruppe av germansk:

- a) **Bortfall av /j/ i framlyd:** */ja:ra/ → norr. *ár*, subst. (=år; jf. eng. *year*, ty. *Jahr*), */jungaR/ → *ungr*, adj. (=ung; jf. eng. *young*, ty. *jung*), */juka/ → *ok*, subst. (=åk; jf. eng. *yoke*, ty. *Joch*). Dette bortfallet finst visstnok i alle former av moderne nordisk.
- b) **Bortfall av /w/ føre runda vokalar:** */wullo:/ → norr. *ull*, subst. (=ull; jf. eng. *wool*, ty. *Wolle*), */wulfaR → *ulfr*, subst. (=ulv; jf. eng. *wolf*, ty. *Wolf*), */wurða/ → *orð*, subst. (=ord, jf. eng. *word*, ty. *Wort*); jf. også Torp & Vikør 1996:42.

4.1.2. Morfologiske særmerke

a) Refleksivformer av verb

Dersom vi reknar med alle former av nordisk både skrift- og talemål, er det truleg berre refleksivendinga -s/-st (< *sk* < *sik*) i verb som er felles morfologisk særmerke for heile det nordiske området. Ei form som *undrast* har dermed nordiske særmerke både fonologisk (jf. førre punkt) og morfologisk (jf. ty. *sich wundern* og eng. *wonder*).

Held vi oss derimot til standardmåla og ser bort frå folkemålet i Jylland (som har ein del "kontinentalgermanske" språkkontakt-fenomen; jf. kap. 8), kan vi leggje til i alle fall to andre særmerke:

b) Refleksivt possessivpronomen

Dette er faktisk ingen nordisk innovasjon, men tvert imot ein arkaisme. Eit eldre indoeuropeiske språk som latin skil såleis mellom *suus* (=sin) og *eius/eae*

4. Nordiske språk

(=hans/hennar), men i romanske språk er dette skiljet borte (t.d. fransk *son* = sin/hans/hennar). Det same ser ein om ein samanliknar norsk *sin* og *hans/hennar* med tysk eller engelsk; på desse språka blir begge dei norske orda *sein/ihr* eller *his/her*: Ho tok boka *hennar* = she took *her* book; ho tok boka *si* = she took *her* (own) book.

Det at eit opphavleg felles indoeuropeisk trekk er bevart berre i nordisk, må truleg forklarast som eit såkalla *reliktfenomen*; dvs. at eit språkdrag som opphavleg var sams for eit større språkområde, berre "overlever" i utkantane, fordi det skjer ei forandring i ein sentral del av området. Slike reliktfenomen kan ein finne innanfor alle delar av språksystemet.

Som døme på eit fonologisk reliktfenomen på germansk område kan ein nemne dei gamle diftongane *ei* og *au*, som har halde seg i høgtysk (dvs. sørtysk) og nordleg nordisk (jf. kap. 5.2, pkt. 4), medan dei er monoftongerte i nedertysk (nordtysk og nederlandsk) og søraustskandinaviske; jf. høgtysk og norsk *stein*, *auge* : nederlandsk *steen*, *oog*; dansk *sten*, *øje*; svensk *sten*, *öga*. Her har vi altså ein innovasjon – monoftongeringa – som har spreidd seg nordover og sørover frå eit sentralt punkt – truleg ein stad i Nordtyskland – men ho har aldri nådd dei germanske måla lengst mot sør og nord.

c) Etterhengd bestemt artikkel

Bestemt artikkel er i seg sjølv ein innovasjon som finst i dei fleste moderne europeiske språk, men i Vest-Europa er det berre dei nordiske språka som har etterhengd (suffigert) artikkel; elles er artikkelen eit eige ord som står føre substantivet; jf. fr. *le cheval*, ty. *das Pferd*, eng. *the horse*, no. *hesten*. På Balkan finst det derimot suffigert artikkel i fleire språk, liksom i nordisk; jf. kap. 8 nedanfor. Ettersom den bestemte artikkelen i seg sjølv er ein innovasjon, kan derimot ikkje den suffigerte artikkelen i Skandinavia og på Balkan vere eit reliktfenomen; det må vere uavhengige parallelle utviklingar.

4.1.3. Syntaktiske særmerke

Her skal vi først og fremst konsentrere oss om eitt bestemt fenomen: plassering av verbalet. Urgermansk og urnordisk var truleg såkalla SOV-språk. Dette betyr at den nøytrale eller umarkerte leddstillinga var subjekt – objekt – verbal. Dette kjem t.d. fram i den vidgjetne gullhorninnskrifta *ek HlewagastiR holtijaR horna tawido* = ordrett: "eg HlewagastiR holting horn gjorde". Den same leddstillinga trur ein det felles indoeuropeiske språket kan ha hatt, ettersom SOV-strukturen også dominerer i andre gamle indoeuropeiske språk (jf. Faarlund 1990:22). Men alt i norrønt ser ein at den normale plasseringa av den finitte verbalforma er

4. Nordiske språk

anten første eller andre plass i setninga, slik at den umarkerte strukturen blir VSO eller SVO.

I moderne nordiske mål er den såkalla V2-strukturen, dvs. det finitte verbalet som ledd nr 2, det faste mønsteret i forteljande heilsetningar, medan V1 dominerer i ja/nei-spørsmål og i imperativsetningar.

I kontinentalgermansk (og frisisk) er plasseringa av det finitte verbalet i heilsetningar som i nordisk, altså V2. Engelsk har derimot fast SVO-struktur, og dermed får ein verbalet som ledd nr. 3 dersom eit anna ledd enn subjektet står på førsteplassen (er tematisert):

	1	2	3	4
<i>nordisk</i>	Han	ser	boka	
	No	ser	han	boka
<i>kontinental-germansk</i>	Er	sieht	das Buch	
	Jetzt	sieht	er	das Buch
<i>engelsk</i>	He	sees	the book	
	Now	he	sees	the book

Når det gjeld V2-prinsippet i heilsetningar, går altså nordisk saman med kontinentalgermansk, medan engelsk ikkje tåler rekkjefølgja VS, dersom V er hovudverb. Det gjeld også i spørsmål: **Sees he the book? -> Does he see the book?*

Når det gjeld plassering av infinitte verbalformer og verbal (både finitt og infinitt) i leddsetningar, har derimot kontinentalgermansk (og frisisk) SOV-struktur, medan nordisk og engelsk har SVO:

	1	2	3	4
<i>nordisk</i> (Eg veit at)	Han	har	sett	boka
	han	har	sett	boka
<i>engelsk</i> (I know that)	He	has	seen	the book
	he	has	seen	the book
<i>kont.-germ.</i> (Ich weiß, dass)	Er	hat	das Buch	gesehen
	er	das Buch	gesehen	hat

Når det gjeld eit sentralt syntaktisk fenomen som plassering av verbalet, står altså dei nordiske språka i ei mellomstilling mellom engelsk med sin (så å seie) heilt

gjennomførte SVO-struktur og kontinentalgermansk med sine tydelege tendensar til SOV-struktur.¹⁵

4.2 Kor mange nordiske språk finst det?

I boka *Språkene i Norden* (Karker & Molde:1983) var tittelen på det første kapittelet "Otte sprog i Norden". Desse åtte språka er ifølgje boka *dansk, finsk, færøysk, grønlandsk, islandsk, norsk, samisk og svensk*. I ei revidert nyutgåve av denne boka frå 1997 (jf. *NS* i litteraturlista) har det innleiande kapitlet i staden overskrifta: *Sprog og samfund i Norden*. Denne endringa er ikkje tilfeldig: Det er nemleg ikkje så opplagt kor mange språk ein skal rekne med i Norden (jamvel om talet åtte nok kan ha gode grunnar for seg; jf. oppstillinga i kap. 1 ovanfor).

Eitt spørsmål ein må ta stilling til når ein skal avgjere kor mange språk det finst i Norden, er kriterium for kva som skal reknast som eit eige *språk*, og kva som berre skal reknast som ulike *dialektar* av same språket. Det er nemleg slett ikkje klart i alle tilfelle, jamvel om det i mange tilfelle også *er* opplagt.¹⁶

Ingen er t.d. i tvil om at finsk og svensk er ulike språk. Dette har først og fremst samanheng med reint lingvistiske forhold: Den som berre kan svensk, forstår svært lite av finsk, og omvendt. Med den tyske sosiolingvisten Heinz Kloss sin terminologi kan vi dermed karakterisere finsk og svensk som *avstandsspråk* (Abstandsprachen) i høve til kvarandre. Termen *avstandsspråk* ser altså ei språkform i forhold til andre språkformer. Dersom to språkformer er så ulike reint lingvistisk at dei ikkje er innbyrdes forståelege, dreiar det seg om språkformer som er avstandsspråk i forhold til kvarandre.

Derimot er som kjent dei tre skandinaviske språka så like at dei kan reknast som innbyrdes forståelege. Dette viser seg m.a. ved at skandinavar som snakkar med folk frå grannelanda, normalt oppfører seg på same vis som når folk med ulike dialektar innanfor det same landet pratar med kvarandre, ein "modererer" kanskje målet litt, men ein skifter ikkje heilt språk. Det å *nærme* språket sitt til samtalepartneren, blir gjerne kalla *konvergens* (jf. Venås 1991:87-89). Problema i

¹⁵ V2-regelen for det finite verbalet i heilsetningar gjeld *alle* nordiske språk. Den spesielle plasseringa av setningsadverbial i leddsetningar, som i visse tilfelle gir V3, er derimot ein skandinavisk innovasjon, og gjeld derfor ikkje i øynordisk: *Han hadde ikkje teke boka*: eg *visste at han ikkje hadde teke boka*; islandsk: *hann hafði ekki tekið bókina*; ég *vissi að hann hafði ekki tekið bókina*. Engelsk følgjer her øynordisk: *he had not taken the book*; I *knew that he had not taken the book*. Jf. også kap. 6.1.4.

¹⁶ Dei neste avsnitta (om avstands- og utbyggingsspråk) er i stor grad basert på Trudgill 1992:11ff.

4. Nordiske språk

den skandinaviske såkalla semikommunikasjonen skal vi elles gå nærmare inn på i kap. 9.

Ut frå avstandsspråkskriteriet er altså dansk, norsk og svensk ikkje å rekne som tre ulike språk, men berre som tre *dialektar* av eitt språk, som kunne kallast *skandinavisk*. Skandinavisk er derimot eit avstandsspråk i forhold til alle andre språk i verda, også i forhold til dei øynordiske språka. Dette viser seg klart ved at islendingar og færøyingar ikkje prøver å kommunisere med skandinavar ved hjelp av morsmålet, og heller ikkje ved å konvergere. Kommunikasjonen må her anten skje ved at den eine parten rett og slett snakkar morsmålet til den andre (i praksis vil det som oftast seie at færøyingar og islendingar går over til skandinavisk, nærmare bestemt dansk), eller at begge partane bruker eit lingua franca (som i dag betyr engelsk).

No er det likevel som kjent ikkje vanleg å omtale dansk, norsk og svensk som dialektar, men som eigne språk. Det ein då baserer seg på, er ikkje først og fremst lingvistiske kriterium, men kulturelle og politiske. Kwart av desse språka er knytt til bestemte territorium, dei er standardiserte (i alle fall som skriftmål), dei er litteraturspråk, dei blir underviste og brukte i massemedia osv. Språkformer som oppfyller desse kjenneteikna, kan ein kalle ulike *utbyggingsspråk* (Kloss: Ausbausprachen). Med ei anna politisk historie er det derimot ikkje vanskeleg å førestille seg at vi kunne hatt berre eitt standardspråk i heile Skandinavia – eller mange!¹⁷

No er det på tide å vende attende til spørsmålet om kva som skil omgrepa *språk* og *dialekt*. Dansk, norsk og svensk kan altså seiast å representere berre eitt *avstandsspråk*, noko som sjølvstøtt heng saman med at dei alle saman byggjer på dialektar innanfor det skandinaviske dialektkontinuumet. Derimot er dei i dag tre (eller fire, om nynorsk og bokmål tel som to) ulike *utbyggingsspråk*. Før Ivar Aasen skapte landsmålet, fanst det derimot berre to utbyggingsspråk i Skandinavia, dansk og svensk. Om ein bestemt talemålsvarietet skal bli "opp-høg" til utbyggingsspråk eller vere forvist til status som "berre dialekt", er dermed meir eller mindre eit politisk og kulturelt spørsmål.

Jamvel om det altså ikkje primært er det lingvistiske som avgjer om eit bestemt talemål skal bli "utbygd", spelar språkleg avstand likevel ei rolle. Dersom

¹⁷ Ulike utbyggingsspråk svarar ofte til meir daglegdagse omgrep som *nasjonalspråk* og *riksspråk*. Når vi likevel ikkje bruker desse nemningane her, kjem det av at ikkje alle utbyggingsspråk er knytte til nokon bestemt nasjon eller til noko bestemt "rike" (dvs. stat). Det første gjeld truleg t.d. finlandssvensk (det finst knapt nokon eigen finlandssvensk nasjon, men finlandssvenskane er heller ikkje svenskar), det siste gjeld i alle fall samisk (det finst ingen samisk stat).

4. Nordiske språk

språka er svært ulike, er det t.d. ingen som finn på å kalle det eine språket for ein dialekt av det andre – det har t.d. aldri vore nokon som har hevda at samisk er ein norsk (eller svensk) dialekt; samisk har nemleg alltid vore eit udiskutabelt avstandsspråk i høve til skandinavisk, jamvel om det ikkje har blitt utbyggingsspråk før i nyare tid.

Men i andre tilfelle er ikkje saka så opplagd. Dei fleste vil truleg meine at det tradisjonelle folkemålet i øvre Dalarna i Sverige er ein svensk dialekt, etter som det utan tvil høyrer heime i det skandinaviske dialektkontinuumet. Likevel er den lingvistiske avstanden til talemålet utanfor Dalarna så stor at det må reknast som eit avstandsspråk i høve til det meste av Skandinavia. Her har vi altså ein "dialekt" som ikkje er eit utbyggingsspråk, men som truleg bør karakteriserast som eit avstandsspråk.

Konklusjonen blir dermed at det ikkje alltid er like lett å avgjere om ei språkform bør kallast (berre ein) *dialekt* eller (eit eige) *språk*.¹⁸ Dei heilt klare tilfella har vi når språkformene verken er avstandsspråk eller utbyggingsspråk, som trøndersk i høve til nordlandsk, eller begge delane, som svensk og finsk. Dei ugrie tilfella har vi derimot når kriteria går i kvar si retning.

	<i>avstandsspråk</i>	<i>utbyggingsspråk</i>	
svensk : finsk	+	+	ulike språk
trøndersk : nordlandsk	-	-	ulike dialektar
dansk : svensk	-	+	ulike språk?
dalmål : skånsk	+	-	ulike dialektar?

4.3 Prinsipp for inndeling av nordiske språk

Dei nordiske språka har vore delte inn på ulike måtar. Dei ulike grupperingane kjem av at ein har lagt ulike prinsipp til grunn for inndelingane. Nedanfor skal vi sjå på to slike inndelingar og vise kva for grunnlag dei kviler på.

Før vi ser nærmare på dei, kan det vere nyttig å slå fast at dei har eitt viktig felles utgangspunkt og siktemål, nemleg å gjere greie for slektskapen mellom dei

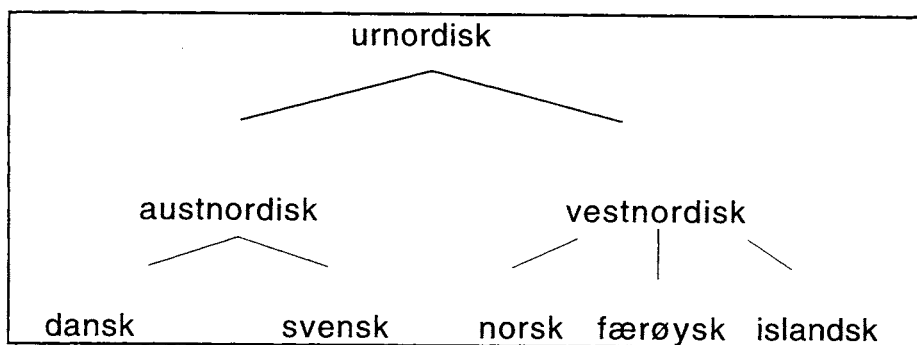
¹⁸ Sosiolingvisten Richard Hudson seier det slik:

[...] there is no real distinction to be drawn between 'language' and 'dialekt' (except with reference to prestige, where it would be better to use the term 'standard (language)' rather than just 'language'). In other words, the search for language boundaries is a waste of time. Where the boundary between two languages is clear to sociolinguists, it is clear to everybody else as well – for example, there is no doubt that the languages spoken on opposite sides of the English Channel are different, but you don't need to be a sociolinguist to be sure of that. And where a boundary is unclear to ordinary people, it is equally unclear to sociolinguists. (Hudson 1996:36)

nordiske språka som resultat av ei historisk utvikling. Begge modellane har dermed eit historisk aspekt som det er viktig å vere klar over.

4.3.1. Stamtremodellen

Slektskapen mellom nordiske språk har tradisjonelt gjerne vore framstilt på denne måten:

Denne modellen for framstilling av språkslektskap blir ofte kalla stamtremodellen. Denne nemninga byggjer på ein metafor der ein jamfører språk med eit tre som veks. Denne modellen er eit ektefødt barn av den historisk-komparative språkvitskapen som for alvor slo gjennom først på 1800-talet; opphavsmannen, tyskaren August Schleicher, teikna sine første stamtre i 1863. Denne modellen blir stadig mykje brukt til å syne slektskapen mellom ulike indoeuropeiske språk; skjemaet i kap. 2 er i prinsippet eit stamtre (som er velta på sida, med rota til venstre).

Det som det nordiske stamtreet ovanfor viser på ein heilt korrekt måte, er kor den *første* dialektgrensa oppstod innanfor det nordiske språkområdet. Vidare gir det inntrykk av at kvar av dei to undergruppene har "forgreina" seg vidare, om lag som greinene på eit tre – med rota øvst og toppen nedst.

Men dersom vi tolkar dette slik at språk som hører til den same "greina" også "liknar" mest på kvarandre i dag, oppdagar vi snart at det ikkje stemmer, for alle som kjenner det minste til nordiske språk, veit at t.d. norsk og svensk er uendeleg mykje likare enn norsk og islandsk. Dersom vi vil vise likskap og skilnad mellom dei nordiske språka i dag, må vi altså bruke ein annan modell.

4.3.2. Bølgjemodellen

Stamtremodellen byggjer altså på ein naturvitskapleg metafor. Det gjer også den modellen vi skal sjå på no, nemleg bølgjemodellen. Denne modellen er også eit

1800-talsprodukt, faktisk berre 19 år yngre enn stamtremodellen, og det var ein annan tyskar, Johannes Schmidt, som lanserte han i 1872. Her er metaforen ein dam med ei blank og still vassyte. Dersom ein kastar ein stein i dammen, vil det bli bølger som spreier seg ut i alle retningar. Bølgjene er høgast nær det punktet der steinen treffer vatnet og minkar utetter.

Det språklege motsvaret til den rolege dammen er eit område der talemålet til å begynne med er einsarta. Steinen som blir kasta i vatnet, er ein *innovasjon*, som oppstår innanfor eit eller anna geografisk og/eller sosialt avgrensa miljø. Andre stader i dammen hamnar det andre steinar, resp. andre stader skjer det andre innovasjonar. Desse ulike bølgjene møtest og overlappar kvarandre på ulike måtar, på liknande vis som linjene for dei ymse målmerka, dei såkalla isoglossane, gjer på kartet.

Bølgjemodellen viser langt betre enn stamtremodellen korleis ulike språklege innovasjonar kan oppstå på ulike stader til ulike tider, det finst inga "rot" som alt spring ut frå. Likevel har også bølgjemodellen som bilete på korleis språklege innovasjonar spreier seg, ein alvorleg veikskap. Dersom ein tenkjer konkret på kva som skjer når ein kastar stein i vatnet, vil ein nemleg snart komme til at når det har gått ei tid, så vil vatnet roe seg att og bli like blankt som før. Slik er det ikkje med språklege innovasjonar, dei forsvinn ikkje utan vidare, men blir førte vidare til nye generasjonar. Sosiolingvisten Richard Hudson har derfor skapt ein annan botanisk metafor som gir eit betre bilete på det som skjer i språket enn både stamtre- og bølgjemodellen. Han tenkjer seg det opphavleg einsarta språkområdet som ein open åker, der ein på ulike plassar strør ut ymse slags frø ("different species of plants sown in a field"; Hudson 1996:41). Når frøa spirer, veks det opp planter, som set nye frø, som spreier seg vidare att. På ulike stader i åkeren hamnar det ulike slags frø, og etter kvart blir det ei blanding av dei ulike planteslaga. Denne modifiserte bølgjemodellen kunne ein eventuelt kalle *frømodellen*, men Hudson sjølv bruker ikkje noko særskilt namn på modellen sin, og ser vel derfor helst på han som ei vidareføring av bølgjemodellen.

Føremønen med denne modellen er altså først og fremst at innovasjonane ikkje blir borte att, men lever vidare og utviklar seg, i samspel med andre innovasjonar, som kan ha oppstått andre stader eller i andre miljø.

4.3.3. Stamtremodell eller bølgjemodell?

Etter det som no er sagt, kan det verke som om stamtremodellen eigentleg er moden for den vitskaphistoriske skraphaugen. Korleis kan det så ha seg at folk framleis bruker stamtremodell for å framstille genetisk språkslektskap?

4. Nordiske språk

Svaret er enkelt: Fordi modellen fungerer! Berre sjå på det forenkla indo-europeiske treet i kap. 2. Vi ser der at t.d. tysk og islandsk hører nærmare sammen i treet enn tysk og fransk eller tysk og polsk. Dersom vi no ventar at stamtreet skal syne kva for språk som hører nær i hop, og kva for språk som ikkje gjer det, så ser vi at det stemmer: Tysk og islandsk *er* faktisk mykje likare enn tysk og fransk eller tysk og polsk trass i at Frankrike, Tyskland og Polen er granneland, medan Island ligg midt i Atlanterhavet. Her kan ikkje bølgeomodellen nyttast til å beskrive forholdet mellom språka i dag.

For å skjønne korfor stamtremodellen fungerer i desse tilfella, men ikkje når det gjeld å skildre tilhøvet mellom dei nordiske språka, må vi tenkje oss bakover i historia. La oss då først sjå på forholda innanfor nordisk, der dei historiske fakta er relativt klare. Der veit vi at heile det nordiske språkområdet – "dammen" eller "åkeren" – var relativt einsarta for ca. 1500 år sidan – i den såkalla urnordiske perioden. Men i vikingtida tok det til å skje visse lokale innovasjonar, og spreingsmønstret var stort sett slik at det skjedde visse endringar i vest og andre i aust. Sidan dette skjer i vikingtida, er det rimeleg å tru at det kan ha noko å gjere med vikingferder i "vestvegr" (til Storbritannia og Frankrike) og "austvegr" (til Austersjølanda). Det er likevel viktig å vere klar over at det er ganske små endringar det er tale om, slik at ingen ville finne på å oppfatte målet i den austlege og vestlege delen av dette området som ulike språk.

Fram til vikingtida blei nordiske språk berre tala i Skandinavia. Dette er sjølv sagt den historiske årsaka til at nordiske språk gjerne blir omtala som *skandinaviske* språk t.d. på engelsk. Men med den store ekspansjonen i vikingtida kom nordiske språk i bruk mange andre stader både i sør (Normandie), aust (Gardarike, dvs. Russland) og vest (delar av Storbritannia og Irland + alle øyane kring Storbritannia, Grønland, Færøyane og Island). Det seier seg sjølv at eit så stort område vanskeleg vil kunne halde fram som eitt dialektkontinuum, etter som dette føreset at grannar har regelmessig kontakt med kvarandre innanfor heile området, og det er lite rimeleg når eit språkområde blir delt opp i geografisk skilde delar med svære avstandar mellom.

No gjekk det jo slik at nordisk mål forsvann att i alle desse ikkje-skandinaviske områda, bortsett frå Færøyane og Island.¹⁹ Men i desse to sistnemnde

¹⁹ Det er likevel ikkje rett å seie at nordisk mål forsvann *sporlaust*, for i dei fleste av desse områda finst det mange spor i form av stadnamn. Dessutan har spesielt engelsk fått ei mengd nordiske importord, som til dels gjeld svært sentrale delar av ordtilfanget, som pronomen (*they, them, their*) og bøyingsformer av høgfrekvente verb (*am*). Somme av desse nordiske låna i engelsk har blitt "lånte attende" i ny tid; t.d. *bag* og *sprinte*, frå nord. *baggi* og **sprinta*, = norr. *spretta*. Nokre har jamvel vore turen innom normannisk fransk, og er då

4. Nordiske språk

områda er måla i dag så ulike at dei ikkje lenger hører til det skandinaviske dialektkontinuumet, men utgjer eigne dialektkontinuum. Korfor dette må vere slik, er ikkje vanskeleg å skjøne ut frå bølgeomodellen: Når folk bur så langt frå kvarandre reint fysisk som skandinavar, færøyingar og islendingar, er det berre naturleg at språklege innovasjonar har minimale sjansar til å bli spreidde frå eitt område til eit anna ved personleg kontakt mellom språkbrukarane. Svært mange av dei innovasjonane som har skjedd i Skandinavia, har dermed aldri komme til Færøyane og Island, og spreiding av innovasjonar den andre vegen førekjem knapt i det heile. Vi kan altså vere rimeleg sikre på at dersom ikkje det skjer noko dramatisk i det eine eller andre av desse tre områda (som at folk i det eine området eller ein del av det går over til å bruke eit heilt anna språk, slik det skjedde t.d. i Normandie og Storbritannia), så vil dei halde fram som tre ulike dialektkontinuum (rett nok med stadig sterkare tendens til samling kring dei ymse standardmåla).

Dette er kort fortalt det vi veit om den historiske bakgrunnen for tilhøvet mellom dei moderne nordiske språka. Kva veit vi så om forholdet i eldgammal tid (som i tida før Kristi fødsel) mellom t.d. slaviske og germanske folkeslag, som altså snakkar språk som hører til ulike greiner av indoeuropeiske språk? Strengt teke ikkje så svært mykje, anna enn i at ei svært fjern fortid (for ca. 5000 år sidan?) må dei språklege forfedrane deira (som slett ikkje i særleg grad treng å vere forfedrane i biologisk forstand) ha snakka eitt og same språk, "urindoeuropeisk". Men på eitt eller anna tidpunkt må dette indoeuropeiske språksamfunnet ha begynt å dele seg opp i ulike dialektar. Denne dialektoppsplittinga kan sjølvsagt ha begynt alt medan indoeuropearane budde i eitt område. Men mest truleg har det meste skjedd etter at ulike grupper av indoeuropearar hadde teke til å vandre langt frå den opphavlege tilhaldsstad.

Lat oss no tenkje oss at det indoeuropeiske urspråket var heilt einsarta så lenge alle indoeuropearane budde i det same området.²⁰ Dersom "dotterspråka" då seinare oppviser berre ulike innovasjonar, så må dette bety at desse innovasjonane først oppstod etter at gruppene hadde skilt lag reint fysisk. Det vil altså seie at dei språklege forfedrane til t.d. russarar og nordmenn ikkje begynte å snakke ulikt før etter at gruppene slavarar og germanarar ikkje lenger budde i det

gjærne lite attkjennande, t.d. *ekvipere* frå moderne fransk *equiper*, av glfr. *esquiper*, frå norr. *skipa* = ruste ut eit skip.

²⁰ Om dette faktisk stemmer, veit vi sjølvsagt ingenting om, men det spelar heller inga rolle for resonnementet.

4. Nordiske språk

same området. Når så germanarar og slavarar fleire tusen år (?) seinare møttest att, var talemålet blitt så ulikt at det heilt klart var tale om ulike *språk*. Og det er heller ikkje truleg at t.d. tysk og polsk eller norsk og russisk nokon gong vil "vekse ihop att". Dersom folk skal kommunisere tvers over slike språkkløfter, skjer det som regel på ein av desse tre måtane:²¹

- A. Ved at den eine parten - normalt den som snakkar eit "lite" språk - bruker morsmålet til den andre parten, som gjerne er den som snakkar eit "stort" språk; jf. når færøyingar og islendingar snakkar med skandinavar, eller skandinavar (og andre) med engelskmenn eller amerikanarar.
- B. Ved hjelp av eit *lingua franca*, altså eit felles framandt mål, som begge partane har lært som framandspråk.
- C. Ved hjelp av eit såkalla pidginspråk, dvs. eit slags enkelt hjelpespråk, som berre blir brukt i kontakt mellom folk med ulike morsmål. Slike pidginspråk eksisterer mange stader, i vår del av verda er det einaste kjende dømet *russenorsk*, som blei brukt i den såkalla pomorhandelen mellom nordmenn og russarar i tida før 1918 (jf. Broch & Jahr 1981).

Ei språkgrense verkar altså som ei meir eller mindre effektiv *sperre* mot spreining av innovasjonar.²² Forklaringa på at stamtreeteorien fungerer så bra som han gjer når det gjeld "grovinndelinga" av indoeuropeiske språk, ligg då altså i det at dei innovasjonane som skil t.d. slaviske og germanske språk, har skjedd etter at dei språklege forfedrane til folk som snakkar desse måla hadde gått kvar til sin kant, slik vi var inne på ovanfor. Dermed vil alle "bølgjer" som oppstår innanfor kvar av desse "greinene" halde seg innanfor sin "dam", fordi desse språka ikkje lenger hører til i den same "dammen", for å seie det med ei blanding av stamtreet- og bølgje-metaforar.

²¹ Dersom kvar av samtalepartnerane har lært morsmålet til den andre, kan dei sjølvsgatt gjere som folk som snakkar ulike dialektar – berre snakke morsmålet og rekne med å bli forstått. At denne typen samtale kan tenkjast og faktisk også går føre seg frå tid til anna, gjer det sjølvsgatt meir problematisk å avgrense språk lingvistisk i høve til dialekt ut frå kriteriet om at dialektar skal vere innbyrdes forståelege, slik vi gjorde i kap. 4.2.

Vi må i alle fall vere klar at språkformer kan vere *meir* og *mindre* innbyrdes forståelege, og at det i visse tilfelle kan vere uråd å trekkje ei absolutt grense, ettersom evna til å forstå ulike "dialektar" kan variere hos ulike språkbrukarar.

²² At ei språkgrense ikkje blokkerer for *alle* språklege innovasjonar, kan vi sjå av ulike språkkontakt-fenomen; jf. kap. 8.

4. Nordiske språk

Det vi kan konstatere, er altså at jamvel om stamtremodellen ikkje kan gjere greie for korleis språklege innovasjonar spreier seg innanfor eit dialektkontinuum, så gjer dette ingenting når ein bruker han til å framstille forholdet mellom ulike grupper av indoeuropeiske språk, fordi innovasjonane her først har skjedd (til dels svært lenge) etter at dei ulike språkgruppene hadde skilt lag geografisk.

Derimot kan resultatet lett bli eit ganske anna dersom ein bruker stamtremodellen *innanfor* eit dialektkontinuum som t.d. det skandinaviske. Her skjedde det jo nemleg ei utvandring til fjerne område (Færøyane og Island) *etter at* dei første dialektskilnadene hadde vist seg. Hadde Færøyane og Island vore folkesette t.d. 500 år før, dvs. i urnordisk tid, er det lite truleg at stamtremodellen ville blitt så misvisande når det gjeld å vise slektskapen i dag, ettersom det då er grunn til å rekne med at alle skilnader mellom Skandinavia, Færøyane og Island ville vere produkt av den geografiske avstanden mellom dei tre områda.

I kap. 2 omtala vi forma *død* i norske dialektar som eit *lån* frå dansk. Det er ikkje visst at alle utan vidare ville vere samde i dette, i alle fall ikkje dersom ein hevda det same om denne forma i bokmål; tvert imot finst det kanskje dei som ville hevde at ordet *sau* er eit lån i *riksmålet* frå norske dialektar!

Det dette dømet viser, er at omgrepet *lån* kan vere problematisk i eit tilfelle som dette når dei målformene som er involverte, er såpass like som norsk og dansk. Og grunnen til at det blir problematisk, er vel først og fremst fordi dette omgrepet i grunnen føreset ein stamtremodell, der ulike språkformer har ei klar og eintydig "avstamming". Med ein bølge- eller frømodell kan jo bølgjene skvalpe hit og dit og frøa fyke til alle kantar, og det blir nær sagt uråd å avgjere kva for kant eit bestemt språkdrag kjem frå, og å snakke om lån blir dermed meir eller mindre meiningslaust.

Dei fleste vil nok meine at vi har bruk for omgrep som *lån* eller *import* – utan slike omgrep kan ein t.d. ikkje skilje mellom arveord og importord, og den distinksjonen er det få som ville unnvere, jamvel når det dreiar seg om "import" innanfor eit dialektkontinuum. Men i og med at ein tek i bruk eit slikt omgrep, har ein samtidig implisitt gått inn på den tankegangen som ligg i stamtremodellen.

Konklusjonen blir altså at stamtremodellen absolutt er nyttig til sitt bruk, men han må brukast med vit og forstand.